

## Лекція 8. Трагедія українських церков 1920–30-х рр. XX ст.

### Перелік питань:

1. Радянська антирелігійна політика: ідейні засади, механізми та масштаби нищення церковного життя.
2. Православні розколи, автокефальні рухи та церковні експерименти 1920-х рр.
3. Протестантські та інші релігійні спільноти в умовах радянського режиму.
4. Релігійні спільноти Західної України під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини.

### Література:

1. Ігнатуша О., Грузова Т. Церква в умовах Голодомору 1932–1933 рр.: історіографічний дискурс. *Сторінки історії*. 2021. № 43. С. 64–79. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.53.2021.248481>
2. Ігнатуша О., Ігнатуша О., Ігнатуша Г. Релігія та Дніпробуд (1927–1932): ілюзія вигнання. *Краєзнавство*. 2023. № 1-2. С. 79–88. DOI: <https://doi.org/10.15407/kraieznavstvo2023.01-02.079>
3. Ігнатуша О. М. Парафіяльні священники України в умовах Голодомору 1932–1933 рр. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2022. Т. 6. № 58. С. 174–181. URL: DOI <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-17>.
4. Історія Української Православної Церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мищик, І. Преловська. Харків : Фоліо, 2025. 256 с.
5. Преловська І. Синодально-Канонічний Томос Вселенського Константинопольського патріархату 13 листопада 1924 року: причини й обставини появи та наслідки для Православної Церкви в Україні (До 100-ої річниці з нагоди підписання документа). *Труди Київської духовної академії*. 2024. Т. 24. С. 177–210. URL: <https://works.kpba.edu.ua/index.php/trudy/article/view/191/181>
6. Савчук Т., Ігнатуша О. Стратегії виживання єврейського духовенства в радянській Україні в 1920–1930-х роках. *Eminak*. 2022. № 4 (40). С. 200–217. URL: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.4\(40\).615](https://doi.org/10.33782/eminak2022.4(40).615).
7. Ihnatusha O. Soviet anti-religious hybrid propaganda in Ukraine in the 1930s: nature and specificity. *Propaganda and public consciousness in the south and east of Ukraine (1930s – early XXI century) : scientific monograph / V. Burenkov, T. Vynarchuk, T. Hruzova and others*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. P. 46–69. URL: [https://files.znu.edu.ua/files/ZNU\\_Monographs/0061991.pdf](https://files.znu.edu.ua/files/ZNU_Monographs/0061991.pdf)

### Вступ

1920–30-ті роки стали для українських релігійних спільнот періодом **безпрецедентного нищення**, коли радянська влада:

- зруйнувала церковні інституції,
- знищила духовенство,
- ліквідувала релігійні організації,
- переслідувала віруючих,
- знищила традиційні форми релігійності.

Паралельно в Західній Україні, що перебувала під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини, релігійні спільноти стали **фортецями національної ідентичності**, протистоячи асиміляції.

Це – доба трагедії, але й доба духовного опору.

### 1. Радянська антирелігійна політика: ідейні засади, механізми та масштаби нищення церковного життя

#### 1.1. Ідейні, політичні та соціальні джерела антирелігійної політики

Більшовики вважали релігію:

- «пережитком минулого»,
- «знаряддям експлуатації»,
- «ворогом революції».

Основою політики стали:

- марксистсько-ленінська ідеологія,
- прагнення знищити альтернативні центри влади,
- бажання контролювати суспільство.

## **1.2. Напрямки та форми руйнації церкви**

### **Економічний тиск**

- конфіскація церковного майна (1922),
- вилучення цінностей під приводом «допомоги голодуючим»,
- оподаткування парафій,
- заборона благодійності.

### **Адміністративні репресії**

- арешти духовенства,
- закриття монастирів,
- заборона релігійної освіти,
- ліквідація братств і місій.

### **Кримінальне переслідування**

- сфабриковані справи проти священників,
- звинувачення у «контрреволюції»,
- масові розстріли (особливо 1937–1938).

## **1.3. Антирелігійна пропаганда**

- діяльність «Союзу воєвничих безбожників»,
- газета «Безбожник»,
- антирелігійні музеї,
- карикатури, лекції, фільми,
- кампанії проти свят, хрещень, вінчань.

## **1.4. Масштаби руйнування**

До кінця 1930-х:

- закрито понад 90% храмів,
- знищено або репресовано більшість духовенства,
- ліквідовано всі монастирі,
- релігійне життя витіснено в підпілля.

Це був **наймасштабніший релігійний геноцид у Європі XX ст.**

## **2. Православні розколи, автокефальні рухи та церковні експерименти 1920-х рр.**

### **2.1. Розкол українського православ'я**

Після революції виникли три основні течії:

1. **Українська автокефальна православна церква (УАПЦ)**
2. **Обновленська (синодальна) церква**
3. **Українська соборно-єпископська церква**

Паралельно існував екзархат РПЦ.

### **2.2. Утворення УАПЦ (1921)**

#### **Особливості УАПЦ**

- демократична модель управління,
- виборність духовенства,
- українізація богослужіння,

- відмова від «єпископської монополії» на хіротонію.

#### **Митрополит Василь Липківський**

- харизматичний лідер,
- пропагував національну церкву,
- організував місійну діяльність,
- став символом духовного відродження.

#### **2.3. Собори УАПЦ 1927 і 1930 рр.**

- 1927 – спроба реформування, обмеження радикальних елементів.
- 1930 – собор під контролем ГПУ, який фактично ліквідував УАПЦ.

#### **2.4. Справа «Спілки Визволення України» (1930)**

- використана для знищення української інтелігенції,
- Липківського усунуто,
- УАПЦ оголошено «контрреволюційною організацією».

#### **2.5. ВУЦТОК (1930)**

Всеукраїнський центральний тимчасовий організаційний комітет:

- створений НКВС для контролю над залишками УАПЦ,
- не мав реальної автономії,
- ліквідований у 1930-х.

#### **2.6. Українська Православна Церква (1931–1938)**

- створена як «лояльна» структура,
- очолювана митрополитом Іваном Павловським,
- діяла під контролем НКВС,
- знищена під час Великого терору.

#### **2.7. Обновленський рух**

**Суть**

- підтриманий радянською владою,
- прагнув модернізувати православ'я,
- виступав проти «старої ієрархії».

**Українська синодальна церква**

- собори 1925 і 1927 рр.,
- непослідовна українізація,
- внутрішні конфлікти,
- занепад у 1930-х.

**Лідери**

- митрополит Пимен Пегов.

#### **2.8. Українська соборно-єпископська церква**

- канонічна альтернатива УАПЦ,
- очільники: архієпископ Павло Погорілко, митрополит Феофіл Булдовський,
- намагалася зберегти традиційну ієрархію,
- знищена радянською владою.

#### **2.9. Екзархат РПЦ в Україні (1921)**

- створений для контролю над православ'ям,
- 1924 – Московський патріархат скасував автономію УПЦ,
- 1927 – послання митрополита Михаїла Єрмакова про лояльність радянській владі.

### **3. Протестантські та інші релігійні спільноти в умовах радянського режиму**

#### **3.1. Всеукраїнські протестантські об'єднання**

##### **Баптисти**

- найчисельніша протестантська течія,
- лідери: І. Проханов, В. Павлов,
- активна місіонерська діяльність.

##### **Адвентисти**

- організовані громади,
- власні видавництва,
- переслідування з боку влади.

##### **П'ятидесятники**

- швидке зростання у 1920-х,
- жорсткі репресії у 1930-х.

#### **3.2. Юдейські громади**

- закриття синагог,
- ліквідація хедерів і єшив,
- заборона єврейських політичних партій,
- репресії проти рабинів,
- знищення традиційної релігійності.

#### **3.3. Караїми та мусульмани**

- караїмські громади зазнали обмежень, але менших репресій;
- мусульманські громади Криму – масові закриття мечетей, репресії проти муфтіїв.

#### **3.4. Релігійне життя Запорізького краю**

- активність протестантів,
- підпільні православні громади,
- знищення козацьких релігійних традицій,
- репресії проти духовенства.

### **4. Релігійні спільноти Західної України під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини**

#### **4.1. Політика Польщі щодо українських церков**

- курс на колонізацію,
- «ревіндикація» – насильницьке переведення православних храмів у католицькі,
- обмеження діяльності православної церкви на Волині,
- переслідування українських священників.

#### **4.2. Опір колонізації**

- діяльність православних братств,
- підтримка з боку українських політичних партій,
- масові протести селян.

#### **4.3. Греко-католицька церква**

##### **Митрополит Андрей Шептицький**

- духовний лідер українців,
- захисник прав людини,
- реформатор богословської освіти,
- опікун культури та мистецтва.

##### **Роль УГКЦ**

- центр національного руху,

- мережа шкіл, семінарій, видавництв,
- захист української мови.

#### **4.4. Православ'я в Румунії та Чехословаччині**

##### **Румунія (Буковина, Бессарабія)**

- румунізація православної церкви,
- обмеження української мови,
- конфлікти між духовенством і владою.

##### **Чехословаччина (Закарпаття)**

- вплив російського православ'я,
- конкуренція між православ'ям і греко-католицизмом,
- релігійний плюралізм.

#### **4.5. Протестантські громади**

- баптисти, адвентисти, п'ятидесятники активно діяли в Галичині та на Волині;
- створювали школи, видавництва, місії;
- були менш переслідувані, ніж православні.

#### **4.6. Юдейські громади**

- синагоги, хедери, єшиви;
- політичні партії (сіоністи, Бунд);
- культурні товариства;
- релігійна автономія.

#### **4.7. Церкви як фортеці культури та національної пам'яті**

У Західній Україні релігійні спільноти:

- зберігали мову,
- підтримували освіту,
- формували національну ідентичність,
- протистояли асиміляції.

#### **Висновки**

1920–30-ті роки – це доба:

- тотального нищення релігії в радянській Україні,
- розколів і церковних експериментів,
- репресій проти духовенства,
- знищення УАПЦ, обновленства, соборно-єпископської церкви,
- підпорядкування православ'я державі,
- трагедії національних меншин,
- водночас – духовного опору в Західній Україні,
- ролі церков як центрів культури, освіти та національної пам'яті.

Це один із найтрагічніших, але й найважливіших періодів історії українських релігійних спільнот.